

Vijfde Landelijke Werkconferentie

MOREEL BERAAD

'Het gesprek over goede zorg op gang houden...'
Over de organisatorische borging van moreel
beraad

woensdag 18 juni 2008

Internationale School Voor Wijsbegeerte te Leusden

georganiseerd door

Dr. Bert Molewijk, projectleider Moreel Beraad Groep,
Maastricht University

Drs. Hans van Dartel, docent medische ethiek,
Leids Universitair Medisch Centrum,

Drs. Menno de Bree, docent medische ethiek,
Universitair Medisch Centrum Groningen

In samenwerking met
de afdeling Ethiek van het Ministerie van VWS,
&
Platform Moreel Beraad

INTRODUCTIE

Voor de *vijfde* achtereenvolgende keer vindt met behulp van een groot aantal deskundigen de landelijke werkconferentie Moreel Beraad plaats. Veel zorginstellingen organiseren en faciliteren moreel beraad, maar slechts bij weinigen *beklijft* moreel beraad, wordt het daadwerkelijk een onderdeel van de organisatie, en van de dagelijkse manier van werken. Deze werkconferentie is bedoeld voor die mensen die van hun moreel beraad *in* hun organisatie een moreel beraad *van* hun organisatie willen maken. Hoe doe je dat? Waar lopen collega's en adviseurs in de praktijk tegenaan? Hoe kan moreel beraad deel uitmaken van een overkoepelend ethiekbeleid? De antwoorden op deze vragen staan op 18 juni aanstaande centraal op de vijfde jaarlijkse conferentie Moreel Beraad in Leusden. U bent daarvoor van harte uitgenodigd.

DOELGROEP

Al diegenen die in zorgorganisaties betrokken zijn of zich betrokken voelen bij het kritisch nadenken over goede (organisatie van) zorg, in het bijzonder zij die een rol vervullen bij het (te ontwikkelen) ethiekbeleid en bij de ontwikkeling en implementatie van Moreel Beraad. Dit zijn onder meer: managers, leden van Raden van Bestuur & Raden van Toezicht, kwaliteitsfunctionarissen, beleidsmedewerkers, leden van ethische commissies, geestelijk verzorgers, zorgverleners, behandelaren, ethici en filosofen, praktijkopleiders, en overige geïnteresseerden.

INHOUDELIJKE TOELICHTING OP HET PROGRAMMA

De implementatie en borging van moreel beraad blijft een belangrijk thema voor hen die zich met het ethiekbeleid in zorgorganisaties bezighouden. Tijdens deze vijfde werkconferentie benaderen we het thema in de plenaire sessies vanuit een drietal zeer uiteenlopende invalshoeken: *het kwaliteitsbeleid, de zorgethiek en het socratisch gesprek*. Is het kwaliteitsbeleid een heel vanzelfsprekende invalshoek voor wie vertrouwd is met inhoudelijke innovatie- en veranderingsprocessen in zorgorganisaties, de twee andere invalshoeken zijn meer specifiek geassocieerd met ethiek. Dat belooft een gevarieerde en mogelijk spannende dag. In ieder geval een dag, waarop niet alleen ingegaan wordt op instrumentele hoe-vragen, maar waarop ook ruimte is voor filosofische en ethische vragen over de betekenis van moreel beraad voor de zorg.

Om de deelnemers zo veel mogelijk in staat te stellen zowel praktische aanwijzingen te vergaren in de workshops als deel te nemen aan belangwekkende discussies, is deze keer voor een specifieke opzet gekozen. 's Morgens wordt in twee rondes in parallelsessies gewerkt, zodat er meer ruimte is voor een interactieve gedachte-uitwisseling in kleinere groepen. De discussie wordt gevoerd aan de hand van een inleiding én een daarop volgend referaat. Ook 's middags wordt in de derde plenaire sessie uitgegaan van inleiding en referaat om de

gedachtegang te stimuleren. Bij alle sessies is een moderator om de gedachte-uitwisseling van deelnemers en inleiders te stimuleren.

LOCATIE

De conferentie vindt net als vorige keren plaats in de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden (www.ISVW.nl).

International School voor Wijsbegeerte
Dodeweg 8
3832 RD LEUSDEN

Tel. 033 – 465 07 00

Een routebeschrijving wordt bij de bevestiging van inschrijving gevoegd.

KOSTEN

De kosten voor deelname aan deze werkconferentie bedragen € 190 per persoon. Dit bedrag is inclusief lunch, koffie, thee en borrel.

INSCHRIJVING

Aanmelden kan door middel van het retourneren van het bijgevoegde inschrijfformulier per e-mail naar moreelberaad@zw.unimaas.nl of per fax naar 043-3884171. Inschrijving geschiedt in volgorde van aanmelding en betaling. Na ontvangst van uw inschrijfformulier krijgt u per e-mail de bevestiging van deelname aan de werkconferentie. Inschrijving verplicht tot betaling. Separaat krijgt u via het Administratief Servicecentrum van Maastricht University een factuur. Bij verhindering is restitutie niet mogelijk, wel kan iemand anders in uw plaats deelnemen. *Inschrijving voor workshops geschiedt eveneens in volgorde van aanmelding.*

INFORMATIE

Voor meer informatie kunt u terecht bij de Moreel Beraad Groep van Maastricht University, contactpersoon: Angelique Heijnen.

E-mail: moreelberaad@zw.unimaas.nl

Postadres:
Maastricht University, FHML, Metamedica
Postbus 616
6200 MD MAASTRICHT
Telefoon 043-3882145
Telefax: 043 – 3884171

PROGRAMMA

09.15 – 09.45 uur Ontvangst, inschrijving en koffie/thee

09.45 – 09.55 uur Opening door Drs. Hans van Dartel
(*Van Eedenzaal*)

10.00 – 11.00 uur Parallel programma (*Van Eedenzaal. De Kuilen*)

‘De implementatie en borging van moreel beraad’

Eerste ronde

Sessie I (*Van Eedenzaal*)

Inleiding
Prof. Dr. Niek Klazinga
(*Hoogleraar Sociale
Geneeskunde, AMC Universiteit
van Amsterdam*)

Sessie II (*De Kuilen*)

Inleiding
Prof. Dr. Marian Verkerk
(*Hoogleraar Zorgethiek,
UMCG, Rijksuniversiteit Groningen*)

Ethiek en kwaliteit - over de
link tussen moreel beraad en
het kwaliteitsbeleid

Denken en doen - over het
implementeren van ethiek in
zorgorganisaties

Co-referaat:

Drs. Dick Kleinlugtenbelt
(*Hoofd kwaliteitszorg,
Kenniscentrum GGNet*)

Co-referaat:

Prof. Dr. G. Widdershoven
(*Hoogleraar ethiek van de
gezondheidszorg, Maastricht
University*)

Sessie voorzitter:

Dr. Bert Molewijk

Sessie voorzitter:

Drs. Hans van Dartel

11.00 – 11.15 uur Pauze

11.15 - 12.15 uur Parallel programma (*Van Eedenzaal, De Kuilen*)

‘De implementatie en borging van moreel beraad’

Tweede ronde

(voor schema, zie hierboven Eerste ronde)

12.15 – 13.30 uur Lunch (eventuele dieetwensen kunt u aangeven op het bijgevoegde inschrijfformulier)

13.30 – 15.00 uur 10 parallel workshops (koffie/thee in de ruimtes)

15.00 – 15.15 uur Pauze

15.15 – 16.15 uur Plenair (*Van Eedenzaal*)

‘De implementatie en borging van moreel beraad’
Sessie III

Inleiding

Dr. Jos Kessels (*Jurist, Filosoof en Socrateskenner. Medeoprichter van ‘Het nieuwe Trivium’*)

Socratische gespreksvoering in organisaties

Co-referaat:

Prof. dr. Maarten Verkerk

(*Bijzonder Hoogleraar Reformatorische Wijsbegeerte Technische Universiteit Eindhoven*)

Sessie voorzitter: Dr. Bert Molewijk

16.15 uur Impressies van de dag en evaluatieve opmerkingen

Dr. Bert Molewijk en drs. Hans van Dartel
(*Van Eedenzaal*)

16.30 uur Borrel

Hieronder worden de drie thema's van de plenaire inleidingen toegelicht.

Sessie 1: Deze sessie concentreert zich op de vraag naar de verhouding tussen ethiek- en kwaliteitsbeleid. Niek Klazinga is zeer thuis op het gebied van het kwaliteitsbeleid. Kijken naar het kwaliteitsbeleid vanuit verschillende invalshoeken, is buitengewoon informatief voor het denken over ethiekbeleid. Vooral ook vanwege het gegeven dat kwaliteit en ethiek inhoudelijk verwant zijn. Concentreert kwaliteitsbeleid zich met name op de vraag hoe we de dingen die we doen, beter kunnen doen, bij ethiekbeleid draait het eerder om de vraag of de dingen die we doen wel de goede dingen zijn. Aan de hand van de ontwikkelingen van het kwaliteitsbeleid concentreren we ons op de vraag hoe moreel beraad beter geborgd kan worden. Daarbij kunnen praktische ervaringen zeer helpen. Die praktische ervaringen worden mede ingebracht vanuit de psychiatrie door de referent Dick Kleinlugtenbelt.

Sessie 2: De invalshoek van deze sessie wordt gemunt vanuit de ethiek. Marian Verkerk wordt regelmatig door zorgorganisaties geconsulteerd over hoe het ethiekbeleid vorm te geven. In haar inleiding geeft Verkerk aan wat de problemen zijn waar men bij het implementeren en verankeren van

ethiek in de praktijk tegenaan loopt, en hoe daar, vanuit zorgethisch perspectief, mee om valt te gaan. Vooral de rol van verschillende verantwoordelijkheden voor verschillende betrokkenen in een gezondheidszorginstelling wordt vanuit theorie en praktijk nader belicht. Guy Widdershoven, die implementatie van moreel beraad voornamelijk vanuit een hermeneutisch en dialogisch perspectief benadert, zal refereren Uiteraard zijn niet alleen de ervaringen van de ethici relevant maar ook die van andere deelnemers aan de sessie, die vaak de ‘ontvangers’ zijn van de aandacht van de ethici.

Sessie 3: De invalshoek van deze sessie is visie op en ervaring met implementatie vanuit het filosofisch gedachtegoed van het socratisch gesprek. De inleider Jos Kessels is vooral bekend door het systematisch onder de aandacht brengen van het belang van filosofie voor het verbeteren van organisaties. Hij zal aan de hand van eigen ervaringen ingaan op het waarom en de manier waarop socratische gesprekken in organisaties geïmplementeerd worden. Dat vereist de ontwikkeling van een gezamenlijk begrippenkader of taalspel, in samenhang met een geaccepteerde praktijk. Naar zijn mening lukt dat alleen als er voldoende draagvlak voor is, met name in de top; als er een cultuur van gezamenlijk leren bestaat, én als er enkele trekkers zijn die zich sterk maken voor deze vorm van organisatieontwikkeling. Naast de ervaringen van Kessels zullen ook de ervaringen van coreferent Maarten Verkerk, zeer betrokken bij implementatietrajecten van moreel beraad in de psychiatrie, inzicht geven in soms grillige wetmatigheden van de implementatie.

TOELICHTING van de 10 MIDDAGWORKSHOPS

13.30 – 15.00 uur 10 parallel workshops
(koffie/thee in de ruimtes)

1. Drs. Noks Nauta, (psycholoog, arts) en Mr. Jim Faas (arts, jurist)

‘Moreel beraad en bedrijfs- en verzekeringsartsen’

Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de dilemma's in de zorg en die van bedrijfs-, verzekeringsartsen? En de verschillen en overeenkomsten tussen moreel beraad in de beide sectoren? Kan het praten over ethische aspecten de onderlinge samenwerking verbeteren? En meer inzicht geven in de opzet van het ethiekbeleid?

2. De heer Ben van Remmerden (coördinator ethiekproject Medisch Centrum Leeuwarden)

‘Implementatie van ethiek in het Medisch Centrum Leeuwarden’

Binnen het Medisch Centrum Leeuwarden is moreel beraad een van de middelen die succesvol wordt ingezet om het ethiekbeleid binnen de instelling vorm te geven en te verankeren. In deze workshop een verslag van jarenlange ervaringen en lessons learned.

3. Drs. Marije Stegenga (Stafmedewerker Reliëf)

'Wat maakt implementatie tot een succesverhaal?'

In deze workshop wordt op basis van praktijkervaringen een structuur voor integraal ethiekbeleid behandeld. Aan de hand hiervan analyseren deelnemers hun eigen organisatie en wordt er gezocht naar aanknopingspunten en handvaten om ethiekbeleid steviger te verankeren.

4. Drs. Margreet Stolper (onderzoeker Moreel Beraad Groep Maastricht University) en Dr. Bert Molewijk (projectleider Moreel Beraad Groep Maastricht University)

'Implementatie van ethiek binnen de GGZ: lessen uit de praktijk'

In deze workshop wordt aan de hand van concrete ervaringen van 4 tot 6-jarige moreel beraad projecten ingegaan op problemen en mogelijkheden van een gefaseerde borging. De aandacht zal o.a. uitgaan naar de rol van interactief onderzoek en de training van begeleiders van moreel beraad. Deelnemers spiegelen dit aan eigen ervaringen en vraagstukken.

5. Drs. Hans van Dartel (onderzoeker Leids Universitair Medisch Centrum)

'Handelingsonderzoek als voertuig voor ethiek'

In deze workshop wordt aan de hand van onderzoekservaringen in verschillende velden van de zorg nagegaan hoe 'action research', een kwalitatieve onderzoeksmethode uit de sociale wetenschappen, gebruikt kan worden als methode voor de vormgeving van moreel verantwoorde praktijken.

6. Drs. Mariël Kanne (zelfstandig consultant ethiek)

'Reflectie en het systeem - Reflectie in het systeem'

Het project *Reflectie op goede zorg* binnen GGZ - organisatie De Grote Rivieren is een goed voorbeeld van implementatie van moreel beraad op meerdere niveaus in een organisatie. Reflectie op goede zorg is opgenomen in de vormgeving van overlegstructuren, in de HKZ - systematiek en in de beleidscyclus. Hoe doet men dit en wat levert het op?

7. Drs. Dorine Bauduin (filosofe/ethica)

'Van theorie naar praktijk. Het kiezen van een geschikte methode van moreel beraad'

Wanneer maken we in een moreel beraad gebruik van een houdingsgerichte methode, zoals de socratische of de zorgethische methode, en wanneer van een probleemgerichte methode, zoals de dilemmamethode? In deze workshop (bedoeld voor ervaren deelnemers) inventariseren we doelen, voor- en nadelen, didactische aspecten en implementatiemogelijkheden.

8. Drs. Arthur d'Ansembourg (filosoof, zelfstandig consultant)

'De keuze van het voorbeeld'

De selectie van het voorbeeld is een beslissende en soms ook een moeilijke fase in een moreel beraad. In deze workshop gaan we na wat de functie van het voorbeeld is, en welke criteria van belang zijn bij het maken van een keuze. Hierdoor wordt het maken van de juiste keuze bij een volgende gelegenheid vergemakkelijkt.

9. Drs. Dick Kleinlugtenbelt (hoofd kwaliteitszorg, Kenniscentrum GGnet)

'De rol van emoties in moreel beraad. Theorie, ervaringen en methoden'

Emoties en intuïties zijn vaak gewantrouwd als leveranciers van kennis over wat er gedaan en hoe er geoordeeld moet worden. Die negatieve waardering stuit op steeds meer kritiek. In deze workshop wordt ingegaan op de betekenis van emoties in het moreel beraad en op manieren om deze zo goed mogelijk een plaats te geven.

10. Dr. Myra van Zwieten, (Docent onderzoeker AMC, Universiteit van Amsterdam)

'Een andere gespreksmethode: Niet inzoomen op problemen maar op positieve ervaringen'

In deze workshop wordt een gespreksmethode gepresenteerd die nu eens niet uitgaat van dilemma's en problemen, maar inzoomt op positieve ervaringen. De methode focust op analyse van eigen voorbeelden van goede en inspirerende zorg en is ontwikkeld voor het onderwijs maar biedt vele mogelijkheden voor gebruik in de praktijk van de zorg.

INFORMATIE

Voor meer informatie kunt u terecht bij de Moreel Beraad Groep van Maastricht University, contactpersoon: Angelique Heijnen.

E-mail: moreelberaad@zw.unimaas.nl

Postadres:
Maastricht University, FHML, Metamedica
Postbus 616
6200 MD MAASTRICHT
Telefoon 043 - 3882145
Telefax: 043 - 3884171